

حوزه علمیه همدان

شهر **همدان** پس از **جنگ نهاوند** در سال ۲۳ هجری به جهان اسلام ملحق گردید و از آن پس تفکر شیعی در آن رواج یافت. و در اندک مدتی بزرگان علم و فضل از خواص صحابه و وکلای ناحیه، همدان را به یکی از مراکز ثقل جهان تشیع تبدیل کردند. یکی از ارکان ضروری برای تبدیل به مرکز ثقل شیعه شدن همدان، حوزه علمیه می‌باشد. تاسیس حوزه در همدان از قرن دوم با ورود امامزادگان اتفاق افتاد و از قرن ششم تا نهم با وجود علمای آن دوران رو به گسترش گذاشت و از قرن دهم تا قرن معاصر رو به شکوفایی آورد.

فهرست مندرجات

- ۱- دوره پیدایش
 - ۱.۱- اهمیت
 - ۱.۲- حوزه فقهی همدان
- ۲- دوره رونق
 - ۲.۱- علمای دوره
 - ۲.۲- مدارس دوره
 - ۲.۳- عالمان قرن هفتم
- ۳- دوره شکوفایی
 - ۳.۱- علمای دوره
 - ۳.۲- اسامی برخی از دانشمندان
 - ۳.۳- ویژگی دوره
 - ۳.۴- فعالیت‌های فرهنگی
 - ۳.۵- آثار دوره
- ۴- حوزه همدان و انقلاب
- ۵- پانویس
- ۶- منبع

دوره پیدایش

اولین دوره از حوزه علمیه همدان به وکلای امامان شیعه و مهاجران علوی تعلق دارد که از **حجاز** و **عراق** به آن شهر **هجرت** نموده و در همان‌جا از **دینیا** رفته و یا به **شهادت** رسیده‌اند. این دوره از قرن دوم تا قرن پنجم هجری مداوم یافته است. مؤلف «**منتقلة الطالبیه**» شماری از اولاد **امام حسن (علیه‌السلام)** و **امام کاظم (علیه‌السلام)** را که به این شهر مهاجرت کرده‌اند، نقل می‌کند.

[۱] عطائی، مجبرضا، مهاجران آل ابوطالب، ص ۴۲۷-۴۳۰.

سیدعبدالرزاق کتونه حسینی، فرزندانی از خاندان امام حسن (علیه‌السلام) و **امام صادق (علیه‌السلام)** را ذکر کرده است.

← اهمیت

آنچه که بر اهمیت این دوره از حوزه علمیه همدان می‌افزاید و سابقه تشیع در آن شهر را بیان می‌کند، حضور **اصحاب ائمه معصومین (علیهم‌السلام)** در این دیار است. هفت تن از وکلای ناحیه‌ای امامان معصوم، در همدان می‌زیستند و برخی از آنها، همزمان با دیگران به امر وکالت می‌پرداختند، لیکن یکی از آنها بر دیگران تقدم داشت. حضور وکلای **امامان شیعه** در این شهر، حوزه علمیه همدان را از نیمه دوم قرن دوم هجری به یکی از پرتحرکترین حوزه‌ها و مراکز علمی فرهنگی تبدیل کرد. فرهنگ علوی در آن سامان بالین گرفت و تشیع، **مذهب** مردم آن دیار گردید. چنانکه در زمان حکومت شیعه **آلبویه (دیلیمان)** (۴۴۷-۴۴۲ق) همدان به سبب بافت فرهنگی متناسب با حکومت شیعه یکی از مراکز مهم آل‌بویه شناخته شد.

← حوزه فقهی همدان

حوزه فقهی همدان در قرن دوم و سوم با حضور وکلای ناحیه رونق خاصی داشت که متأسفانه در قرن چهارم به حال رکود رسید لیکن در قرن پنجم همزمان با رونق حوزه فلسفه اسلامی، حوزه فقهی نیز دایر شد ولی حوزه فلسفی آن، نسبت به **فقه** در اوج قرار دارد.

شیخ آقابرگ تهرانی در قرن پنجم از دو تن عالم شیعه به نام‌های «**ابوجعفر محمد بن حسن بن حسین همدانی**» و «**عبدالجبار بن احمد بن ابی المطیع خلیل بن عبدالله**» نام می‌برد که ابوجعفر محمد علوم دینی را در **گرگان** از **ابی‌عبدالله حسین بن حسن** بن زید حسینی قصبی جرجانی فراگرفته

[۱۴] آقابرگ تهرانی، **محمسن، طبقات اعلام الشیعة، «التقت العیون فی سانس القرون»**، ج ۲، ص ۱۶۳.

و عبدالجبار در علوم عقلی و نقلی تبحر داشته و به قضاوت نیز می‌پرداخته و تالیفاتی از خود برجای نهاده است

نوره رونق

این دوره از قرن ششم تا نهم را شامل می‌شود و با اینکه در قرن ششم به تاسیس مدارس همت گمارده شده در قرن نهم با کم رونقی حوزه روبه‌رو هستیم. دانشمندان این دوره بیشتر به **قرآن**، **حدیث** و **عرفان** پرداخته‌اند.

← علمای دوره

در قرن ششم به هشت عالم برجسته در حوزه علمیه همدان برمی‌خوریم که عبارتند از:

- ۱- احمد بن محمد بن احمد بن محمد بن عبدالکریم
 - [۱۴] آقابرگ تهرانی، **محمسن، طبقات اعلام الشیعة، «التقت العیون فی سانس القرون»**، ج ۲، ص ۱۴.
 - ۲- حسن بن احمد بن حسن
 - ۳- حسن بن علی مرعشی همدانی
 - [۱۴] آقابرگ تهرانی، **محمسن، طبقات اعلام الشیعة، «التقت العیون فی سانس القرون»**، ج ۲، ص ۶۵.
 - ۴- عبدالله بن محمد
 - ۵- محمد بن احمد بن محمد وزیری
 - [۱۵] آقابرگ تهرانی، **محمسن، طبقات اعلام الشیعة، «التقت العیون فی سانس القرون»**، ج ۲، ص ۲۴۷۲۴۸.
 - ۶- محمد بن حمزة بن اسماعیل بن حسین
 - [۱۴] آقابرگ تهرانی، **محمسن، طبقات اعلام الشیعة، «التقت العیون فی سانس القرون»**، ج ۲، ص ۲۶۳.
 - ۷- محمد بن سلیمان بن محمد خیام
 - [۱۴] آقابرگ تهرانی، **محمسن، طبقات اعلام الشیعة، «التقت العیون فی سانس القرون»**، ج ۲، ص ۲۶۵.
 - ۸- یعقوب بن محمد بن داود
 - [۱۴] آقابرگ تهرانی، **محمسن، طبقات اعلام الشیعة، «التقت العیون فی سانس القرون»**، ج ۲، ص ۳۴۲.
 - ۹- «عبدالله بن محمد بن علی بن حسن» مشهور به «**عین القضاة همدانی**» از دانشمندان فرزانه قرن ششم در همدان است. جنبش علی بن حسن قاضی همدانی بود و خودش از عرفای نامدار روزگار محسوب می‌شود. برخی وی را از **اهل سنت** می‌دانند ولی با توجه به اینکه در شهر شیعه نشین **همدان** تولد یافته و جنبش در آن شهر منصب قضاوت داشته بعید می‌نماید که از **اهل سنت** بوده باشد. شیخ آقابرگ، نام وی را در شمار عالمان شیعه قرن ششم ذکر کرده است.
 - [۱۴] آقابرگ تهرانی، **محمسن، طبقات اعلام الشیعة، «التقت العیون فی سانس القرون»**، ج ۲، ص ۱۶۶.
 - عین القضاة به اتهام **زندقه** به دستور قوام‌الدین ابوالقاسم درگزینی وزیر **طغرل** شاه سلجوقی، در هفتم **جمادی الثانی** ۵۲۵ ق به دار آویخته شد.
 - [۱۰] معین، محمد، فرهنگ معین، ص ۱۲۲۷.
 - [۱۱] عین القضاة، عبدالله بن محمد، شکوی الغریب، ص ۲.
 - [۱۲] سیمای میانه، اباذری، عبدالرحیم، ص ۱۸۹.
- در قرن هفتم به دانشمندانی چون «**علی بن حسین بن حسن همدانی**»
- [۱۳] آقابرگ تهرانی، **محمسن، الانوار الساطعة فی المائة السابعة**، ص ۱۰۵.
- و «**علی بن زید همدانی**»
- [۱۴] آقابرگ تهرانی، **محمسن، الانوار الساطعة فی المائة السابعة**، ص ۱۰۵.
- و «**محمد بن علی بن حسن**»
- [۱۵] آقابرگ تهرانی، **محمسن، الانوار الساطعة فی المائة السابعة**، ص ۱۷۸.
- برمی‌خوریم که با تدریس علوم دینی حوزه همدان را دوام بخشیده‌اند.

← مدارس دوره

در این دوره مدارس همدانی که در قرن ششم هجری بنا شده بود مورد استفاده قرار گرفت. این مدارس عبارتند از:

۱. مدرسه سلطان طغرل
۲. مدرسه سربرزه
۳. مدرسه ارسلان بن طغرل
۴. مدارس مادر سلطان ارسلان
۵. مدرسه محله سابقاباد (جمالیه)

«محمود بن علی بن حسن» از مدرسان مدرسه جمالیه بود.

← عالمان قرن هفتم

شمار عالمان همدان در قرن هشتم به چهار نفر

و در قرن نهم به یک نفر

تقلیل می‌یابد. عالم قرن نهم «حسن معلم همدانی» فردی حکیم و عارف است و کتاب «غذاء العارفين» را در حکمت، به **زین فارسی** در سال ۸۴۸. ق برای **سلطان ناصر الحق**، امیر مازندران نگاشته است.

دوره شکوفایی

این دوره از قرن دهم آغاز و تا دوره معاصر تداوم می‌یابد. در این دوره، حوزه همدان به عصر شکوفایی نایل آمده و فقها و عرفایی را به جهن **اسلام** عرضه داشته است که با تالیفات و فعالیت‌های خود فرهنگ علوی را بیش از پیش گسترش داده‌اند.

← علمای دوره

در قرن دهم، از حوزه علمیه همدان با دو نفر به نام‌های «**حسین همدانی**» و «**مقصودعلی همدانی**» روبه‌رو می‌شویم که اولی قاضی همدان در زمان **شاه طهماسب صفوی** است

و دومی کاتب کتب فقهی است.

اما در قرن یازدهم شمار دانشمندان حوزه همدان به ده نفر می‌رسد و در بین آنها افرادی چون «**محمدصادق کرباسی همدانی**» که از **مجتبای مجلسی اجازة روایت** دریافت می‌دارد.

و «**میرزا الفقار همدانی**» جامع منقول و معقول، به چشم می‌خورند.

تعداد فرزندان همدان در قرن دوازدهم همچنان روبه‌فزونی می‌نهد

و در قرن‌های بعد فقهایی را به جهن **اسلام** عرضه می‌کند.

← اسامی برخی از دانشمندان

اسامی برخی از دانشمندان همدان در دوره سوم به قرار زیر است:

۱. آیت‌الله شیخ محمد بهاری (متوفی ۱۳۲۵ق) مؤلف «**تکررة المتقين**»
۲. آیت‌الله شیخ محمدباقر بهاری (متوفی ۱۳۳۲ق)
۳. سیدجمال‌الدین واعظ همدانی، مشهور به سیدجمال‌الدین اصفهانی
۴. آخوند ملاحسینقلی (حسینعلی) همدانی (۱۲۳۹-۱۳۱۱ق)
۵. شیخ آقارضا همدانی (متولد حدود ۱۲۵۰-۱۳۲۲ق)
۶. عارف ربانی شهید شیخ عبدالصمد همدانی (شهید به سال ۱۲۱۶ق)
۷. حاج شیخ علی گنبدی (متوفی ۱۳۲۸ق)
۸. شهید شیخ مجتبی همدانی (شهید در سال ۱۳۱۳ق)
۹. شهید آیت‌الله **بکتر محمد مفتاح** (۱۳۰۷-۱۳۵۸ش)
۱۰. آیت‌الله آخوند ملاعلی معصومی همدانی (۱۳۱۲-۱۳۵۷ق)
۱۱. ملامجتبی همدانی (متوفی ۱۳۴۰ق)
۱۲. شیخ میرزا محمدعلی ناظم الشریعة (متوفی حدود ۱۳۱۳ق)
۱۳. آیت‌الله شیخ حسین نوری همدانی (متولد ۱۳۰۴ش)

← ویژگی دوره

از ویژگی‌های این دوره از حوزه علمیه همدان مقابله علما با فرقه ضالیه **بهائیت**، **شیخیه** و برخی از اقلیت‌های مذهبی چون **یهودین** است. از ویژگی‌های دیگر حوزه علمیه همدان در دوره اخیر همگامی علمای آن با **نهیضت مشروطه** است، چرا که غالب عالمان این دوره از شاگردان **آخوند خراسانی** محسوب می‌شدند و با نظریات سیاسی-اجتماعی او موافق بودند.

علاوه بر فعالیت‌های فرهنگی دانشمندان حوزه علمیه همدان در دوره‌های نخست، در دوره سوم نیز با رونق فرهنگی حوزه همدان روبه‌رو هستیم. در این دوره ده‌ها اثر فقهی، اخلاقی و عرفانی و... به رشته تحریر درآمده است.

← آثار دوره

برخی از آثار این دوره به شرح زیر است:

الدرة البهیة، آخوند ملاحاج محمد، **نحو**
رساله‌ای در رضاع، شهید شیخ قی همدانی، **فقه**
رساله‌ای در اجتهاد و تقلید، آیت‌الله ملاعلی معصومی، فقه
رساله‌ای در قاعده لاضرر، آیت‌الله ملاعلی معصومی، **قواعد فقهی**
رساله‌ای در سیر و سلوک، آیت‌الله ملاعلی معصومی، **عرفان**
منطق خدانشناسی، آیت‌الله حسین نوری همدانی، اعتقادات
جهاد، آیت‌الله حسین نوری همدانی، فقه
امر به معروف و نهی از منکر، آیت‌الله حسین نوری همدانی، فقه
بیت‌المال دیدگاه نهج البلاغه، آیت‌الله حسین نوری همدانی، فقه

حوزه همدان و انقلاب

در حوزه علمیه همدان شخصیت مبارز و انقلابی دیگری چون استاد شهید آیت‌الله **دکتر محمد مفتاح** پرورش یافت که پس از تحصیل مگنمت و سطوح در مدرسه آخوند ملاعلی همدانی عازم **حوزه علمیه قم** گردید و از محضر حضرت **امام خمینی** (رحمة‌الله‌علیه)، **آیت‌الله محمد حجت کوکمری** (رحمة‌الله‌علیه)، **آیت‌الله بروجردی** (رحمة‌الله‌علیه)، **آیت‌الله محقق داماد** (رحمة‌الله‌علیه) و **علامه طباطبایی** (رحمة‌الله‌علیه) بهره برد و از سال ۱۳۴۸ش به تدریس در دانشگاه پرداخت.
از آثار آن شهید بزرگوار ترجمه برخی از مجلدات «**مجمع البیان**»، «روش اندیشه در علم منطق» و «حاشیه بر منظومه سبزواری» است. وی که به سال ۱۳۰۷ش در **همدان** تولد یافته بود، در سال ۱۳۵۸ با شهادت در دانشکده الهیات تهران، روایت فتح بر فرهنگ غرب را افراشته داشت و بنای اتحاد حوزه و دانشگاه را مستحکم‌تر نمود.
هم اکنون سه مدرسه آخوند ملاعلی، دامغانی‌زاده و شیخ علی زنگنه به فعالیت علمی فرهنگی مشغول می‌باشند.
[۲۶] رازی، محمدشرف، گنجینه دانشمندان، ج۷، ص ۳۶۱.

پانویس

۱. ↑ عطانی، محمدرضا، مهاجران آل ابوطالب، ص ۴۲۷-۴۳۰.
۲. ↑ آقابزرگ تهرانی، محمدرضا، طبقت اعلام الشیعة، «النابیس فی القرن الخامس»، ج ۲، ص ۱۶۳.
۳. ↑ آقابزرگ تهرانی، محمدرضا، طبقت اعلام الشیعة، «التقلت العیون فی سانس القرون»، ج ۲، ص ۱۴.
۴. ↑ آقابزرگ تهرانی، محمدرضا، طبقت اعلام الشیعة، «التقلت العیون فی سانس القرون»، ج ۲، ص ۶۵.
۵. ↑ آقابزرگ تهرانی، محمدرضا، طبقت اعلام الشیعة، «التقلت العیون فی سانس القرون»، ج ۲، ص ۲۴۷۲۴۸.
۶. ↑ آقابزرگ تهرانی، محمدرضا، طبقت اعلام الشیعة، «التقلت العیون فی سانس القرون»، ج ۲، ص ۲۶۳.
۷. ↑ آقابزرگ تهرانی، محمدرضا، طبقت اعلام الشیعة، «التقلت العیون فی سانس القرون»، ج ۲، ص ۲۶۵.
۸. ↑ آقابزرگ تهرانی، محمدرضا، طبقت اعلام الشیعة، «التقلت العیون فی سانس القرون»، ج ۲، ص ۳۲۲.
۹. ↑ آقابزرگ تهرانی، محمدرضا، طبقت اعلام الشیعة، «التقلت العیون فی سانس القرون»، ج ۲، ص ۱۶۶.
۱۰. ↑ معین، محمد، فرهنگ معین، ص ۱۲۲۷.
۱۱. ↑ عین‌القضاة، عبدالله بن محمد، شکوی الغریب، ص ۲.
۱۲. ↑ سیمای میانه، ابازری، عبدالرحیم، ص ۱۸۹.
۱۳. ↑ آقابزرگ تهرانی، محمدرضا، الانوار الساطعة فی المائة السابعة، ص ۱۰۵.
۱۴. ↑ آقابزرگ تهرانی، محمدرضا، الانوار الساطعة فی المائة السابعة، ص ۱۰۵.
۱۵. ↑ آقابزرگ تهرانی، محمدرضا، الانوار الساطعة فی المائة السابعة، ص ۱۷۸.
۱۶. ↑ سلطانزاده، حسین، تاریخ مدارس ایران، تاریخ مدارس ایران، صص ۱۴۷-۱۴۹.
۱۷. ↑ آقابزرگ تهرانی، محمدرضا، الانوار الساطعة فی المائة السابعة، ص ۱۷۸.
۱۸. ↑ آقابزرگ تهرانی، محمدرضا، الحقائق الزاهنة، ص ۲۳۷.
۱۹. ↑ آقابزرگ تهرانی، محمدرضا، الضیاء اللامع، ص ۱۵۰.
۲۰. ↑ آقابزرگ تهرانی، محمدرضا، الضیاء اللامع، ص ۴۵.
۲۱. ↑ رحمتی، محمدکاظم، احیاء الدائر، ص ۷۶، برگرفته از طبقت اعلام الشیعة نوشته محمدرضا آقابزرگ تهرانی.
۲۲. ↑ رحمتی، محمدکاظم، احیاء الدائر، ص ۲۵۱، برگرفته از طبقت اعلام الشیعة نوشته محمدرضا آقابزرگ تهرانی.
۲۳. ↑ آقابزرگ تهرانی، محمدرضا، طبقت اعلام الشیعة، ج ۵، ص ۲۷۷.

۲۴. [آقایز رگ نهرانی، محمدرحمن، طبقات اعلام الشيعة، ج ۵، ص ۲۱۲-۲۱۳.](#)
۲۵. [آقایز رگ نهرانی، محمدرحمن، طبقات اعلام الشيعة، ج ۶، ص ۸۱۴-۸۱۵.](#)
۲۶. [رازی، محمدشرف، گنجینه دانشمندان، ج ۷، ص ۳۶۱.](#)

منبع

[سایت اندیشه قم، برگرفته از مقاله «حوزه‌های علمیه شیعه در گستره جهان»، تاریخ بازیابی ۱۳۹۷/۰۸/۱۴.](#)

رده‌های این صفحه: [تاریخ حوزه‌های علمیه ایران](#) | [تاریخ همدان](#) | [حوزه‌های علمیه](#) | [مراکز فرهنگی](#)